

نفس الامر در فلسفه اسلامی

محمد علی اردستانی

شناسنامه پژوهشی

عنوان تحقیق: نفس الامر در فلسفه اسلامی
پژوهشکده: حکمت اسلامی، گروه علمی: فلسفه
مؤلف: محمد علی اردستانی

ارزیابان علمی: آقایان علی عابدی شاهرودی، عسگری سلیمانی
موضوع اصلی: ارائه و تبیین نظر برگزیده در باب نفس الامر
موضوع فرعی: سنجش و بررسی آرای گوناگون در باب نفس الامر
مدت انجام تحقیق: ۷ سال



نفس الامر در فلسفه اسلامی

محمدعلی اردستانی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۱ شماریان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

تصویرهای چاپ و صفحه‌آرایی: چاپ بیدار

سرشناسه: اردستانی، محمدعلی، ۱۳۴۹.

عنوان و نام پدیدآور: نفس الامر در فلسفه اسلامی / محمدعلی اردستانی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۳۶۰ ص.

شابک: ۹ - ۱۰۱ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه

موضوع: نفس.

موضوع: فلسفه اسلامی.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

رده‌بندی کنگره: BP ۲۱۶/۵/الف/۷۱۳۹۱

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۷۴۰۶۳

فروشگاه و نمایشگاه دائمی: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۴

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۷	مقدمه
۲۱	فصل اول: مبادی تصویری و تصدیقی
۲۳	پیشگفتار
۲۴	۱. آشکارسازی تعریف درست صدق
۲۷	۲. اجمال برخی نظریه‌ها در مورد صدق
۲۷	۲-۱. نظریه انسجام
۲۸	سنجش و بررسی
۲۹	۲-۲. نظریه کارایی در عمل
۳۱	سنجش و بررسی
۳۲	۲-۳. نظریه وفاق اذهان
۳۴	سنجش و بررسی
۳۴	۲-۴. نظریه تأیید در مقام عمل
۳۶	۲-۵. نظریه انفعال حسی
۳۷	سنجش و بررسی
۳۹	۳. اجمال برخی چالش‌های تعریف درست صدق
۳۹	۳-۱. توهم عدم انحلال اشکالات
۴۲	۳-۲. تکامل علوم

- ۳-۳. جهان متغیر ۴۳
۴. معقولات اولی و ثانیة منطقی و فلسفی ۴۳
- ۴-۱. معقولات اولی ۴۴
- ویژگی‌های معقولات اولی ۴۵
- ۴-۲. معقولات ثانیة منطقی ۴۶
- ویژگی‌های معقولات ثانیة منطقی ۴۶
- ۴-۳. معقولات ثانیة فلسفی ۴۷
- ویژگی‌های معقولات ثانیة فلسفی ۴۸
۵. قضای (گزاره‌ها) ۴۹
- ۵-۱. قضیه حملی و شرطی ۴۹
- ۵-۱-۱. قضیه حملی ۴۹
- ۵-۱-۲. قضیه شرطی ۵۲
- ۵-۲. قضیه تحلیلی و ترکیبی ۵۴
- ۵-۲-۱. قضیه تحلیلی ۵۴
- ۵-۲-۲. قضیه ترکیبی ۵۵
- ۵-۳. قضیه هلیت بسیطه و هلیت مرکبه ۵۵
- ۵-۴. قضیه خارجی و حقیقی و ذهنیه ۵۵
- ۵-۴-۱. وجود موضوع در قضیه حملیه ۵۶
- ۵-۴-۲. تحلیل قضیه حملیه موجب کلیه ۵۷
- ۵-۴-۲-۱. تحلیل احکام موضوع ۵۸
- الف) رکن اول قضیه محصوره: ذات موضوع ۵۸
- ب) رکن دوم قضیه محصوره: عقدالوضع ۵۹
- نظریه اول در مورد عقدالوضع ۵۹
- نظریه دوم در مورد عقدالوضع ۵۹
- ج) رکن سوم قضیه محصوره: عقدالحمل ۶۰
- ۵-۴-۲-۲. تحلیل احکام محمول ۶۱
- ۵-۴-۳. تقسیم ثنائی قضیه حملیه موجب کلیه ۶۱
- ۵-۴-۴. تقسیم ثلاثی قضیه حملیه موجب کلیه ۶۴

۶۴.....	۵-۴-۴-۱. بیان اول
۶۵.....	نقد بیان اول در تفسیر قضیه خارجیّه
۶۵.....	الف) نقد اول
۶۶.....	ب) نقد دوم
۶۶.....	نقد بیان اول در تفسیر قضیه حقیقیّه
۶۷.....	الف) نقد اول
۶۷.....	ب) نقد دوم
۶۸.....	نقد بیان اول در تفسیر قضیه ذهنیه
۶۹.....	سنجش و بررسی
۷۰.....	۵-۴-۴-۲. بیان دوم
۷۱.....	نقد بیان دوم در تفسیر قضیه خارجیّه
۷۳.....	سنجش و بررسی
۷۵.....	نقد بیان دوم در تفسیر قضیه حقیقیّه
۷۷.....	سنجش و بررسی
۷۸.....	۵-۴-۵. جایگاه قضیه عدمیه و امتناعیه
۷۸.....	۵-۴-۵-۱. دیدگاه اول: عدم اندراج در قضیه حقیقیّه
۸۰.....	۵-۴-۵-۲. دیدگاه دوم: اندراج در قضیه حقیقیّه
۸۱.....	سنجش و بررسی
۸۱.....	الف) راه حل اول
۸۲.....	ب) راه حل دوم
۸۲.....	ج) راه حل سوم
۸۳.....	د) راه حل چهارم
۹۱.....	ه) راه حل پنجم
۹۲.....	۵-۴-۶. تحلیل نهایی در تقسیم ثلاثی قضیه حملیه موجبیه کلیه
۹۲.....	۵-۴-۶-۱. قضیه خارجیّه
۹۳.....	۵-۴-۶-۲. قضیه حقیقیّه
۹۴.....	۵-۴-۶-۳. قضیه ذهنیه
۹۵.....	۶. حمل اولی ذاتی و حمل شایع صناعی

۱-۶ حمل اولی ذاتی ۹۵

۲-۶ حمل شایع صناعی ۹۶

فصل دوم: تفاسیر نفس الامر ۱۰۱

پیشگفتار ۱۰۳

۱. معنای لفظی نفس الامر ۱۰۳

۲. تفسیر اول نفس الامر ۱۰۴

۲-۱. تفسیر اول در بیان تفتازانی ۱۰۶

۲-۲. تفسیر اول در بیان حکیم میرداماد ۱۰۸

۲-۳. تفسیر اول در بیان فیاض لاهیجی ۱۰۹

۲-۴. تفسیر اول در بیان حکیم مدرّس ۱۱۲

۲-۵. تفسیر اول در بیان حکیم سبزواری ۱۱۲

۲-۵-۱. تطبیق قضایا بر نفس الامر ۱۱۲

۲-۵-۱-۱. بیان حکیم سبزواری در منطق منظومه ۱۱۴

(الف) مناط صدق قضیه ذهنیه ۱۱۴

(ب) مناط صدق قضیه خارجیّه ۱۱۵

(ج) مناط صدق قضیه حقیقیّه ۱۱۵

۲-۵-۱-۲. بیان حکیم سبزواری در حکمت منظومه ۱۱۵

(الف) مناط صدق قضیه ذهنیه ۱۱۶

اشکال و چالش ۱۱۶

پاسخ اشکال به تقریر اول ۱۱۶

پاسخ اشکال به تقریر دوم ۱۱۷

پاسخ اشکال به تقریر سوم ۱۱۹

(ب) مناط صدق قضیه خارجیّه ۱۲۲

(ج) مناط صدق قضیه حقیقیّه ۱۲۲

۲-۵-۲. نسبت بین نفس الامر و خارج و ذهن ۱۲۲

۲-۵-۳. تبیین نفس الامر عدم و معلوم ۱۲۳

جمع‌بندی و نتیجه ۱۲۵

۱۲۷	سنجش و بررسی
۱۴۰	۳. تفسیر دوم نفس الامر
۱۴۶	۳-۱. سؤال علامه حلی و پاسخ محقق طوسی
۱۵۴	۳-۱-۱. نکته اول
۱۵۴	۳-۱-۲. نکته دوم
۱۵۵	۳-۱-۳. نکته سوم
۱۵۶	۳-۲. پاسخ‌های دیگر از سؤال علامه حلی
۱۵۶	۳-۲-۱. راه حل اول
۱۶۴	۳-۲-۲. راه حل دوم
۱۶۶	۳-۲-۳. راه حل سوم
۱۶۷	۳-۲-۴. راه حل چهارم
۱۶۹	۳-۲-۵. راه حل پنجم
۱۶۹	۳-۲-۶. راه حل ششم
۱۶۹	۳-۲-۷. راه حل هفتم
۱۶۹	۳-۲-۸. راه حل هشتم
۱۶۹	۳-۲-۹. راه حل نهم
۱۷۰	۳-۲-۱۰. راه حل دهم
۱۷۰	سنجش و بررسی
۱۷۴	۴. تفسیر سوم نفس الامر
۱۷۶	۴-۱. نکته اول
۱۷۷	۴-۲. نکته دوم
۱۷۷	سنجش و بررسی
۱۷۸	۵. تفسیر چهارم نفس الامر
۱۷۸	۵-۱. تفسیر چهارم در بیان قیصری
۱۷۹	۵-۲. تفسیر چهارم در بیان صدرالمطالعین
۱۸۱	اشکال اول
۱۸۱	پاسخ
۱۸۳	اشکال دوم

- ۱۸۴..... پاسخ
- ۱۸۴..... اشکال سوم
- ۱۸۵..... پاسخ
- ۱۸۵..... سنجش و بررسی
- ۱۸۵..... ۶-تفسیر پنجم نفس‌الامر
- ۱۹۶..... ۱-ثبوت حقیقی و ثبوت اضطراری
- ۱۹۸..... ۲-توسعه اضطراری عقل در ثبوت
- ۱۹۹..... ۱-۱-۲-توسعه اضطراری اول
- ۲۰۰..... ۲-۲-۲-توسعه اضطراری دوم
- ۲۰۳..... ۳-۶-اعتبارات ثابت و دائمی و اعتبارات موضعی و مقطعی
- ۲۰۳..... ۱-۳-۶-اشکال بر وجود ذهنی
- ۲۰۴..... ۲-۳-۶-راه حل برای پاسخ
- ۲۰۵..... ۳-۳-۶-ناکارآمدی راه حل
- ۲۰۶..... ۴-۳-۶-تفکیک اعتبارات
- ۲۰۹..... سنجش و بررسی
- ۲۰۹..... ۷-تفسیر ششم نفس‌الامر
- ۲۱۱..... ۱-۷-جریان صدق و کذب در گزاره
- ۲۱۳..... ۲-۷-مسئله اصلی نفس‌الامر
- ۲۱۷..... ۳-۷-تبیین نفس‌الامر
- ۲۱۷..... ۱-۷-۳-نفس‌الامر نفسی (= به خودی خود)
- ۲۲۳..... ۲-۷-۳-نفس‌الامر عدمی و امتناعی
- ۲۲۴..... ۱-۷-۳-۲-نفس‌الامر عدمی
- ۲۳۳..... ۲-۷-۳-۲-نفس‌الامر امتناعی
- ۲۳۶..... ۳-۷-۳-نفس‌الامر رابطی
- ۲۳۶..... ۱-۷-۳-۳-زیر ساخت‌های نفس‌الامر رابطی
- ۲۳۷..... الف) عقل عام و عقل خاص
- ۲۴۵..... ب) مشاهده عام و مشاهده خاص
- ۲۵۰..... ج) حس عقلی‌شده و حس عقلی‌ناشده

۲۵۳.....	۷-۳-۲. اشاره به ویژگی‌های زیرساخت‌ها.....
۲۵۵.....	۷-۳-۳. نفس‌الآمر رابطنی در گزاره‌ها به‌طور کلی.....
۲۶۴.....	الف) نفس‌الآمر گزاره‌های ذاتی و ضروری‌الصدق.....
۲۷۲.....	ب) نفس‌الآمر گزاره‌های ترکیبی.....
۲۸۳.....	ج) نفس‌الآمر گزاره‌های عدمی و امتناعی.....
۲۹۴.....	۷-۳-۴. نفس‌الآمر وجوبی.....
۲۹۷.....	سنجش و بررسی.....

فصل سوم: مطلق واقعیت (= واقعیت عام)..... ۲۹۹

۳۰۱.....	پیشگفتار.....
۳۰۲.....	۱. تفسیر نفس‌الآمر به مطلق واقعیت.....
۳۰۵.....	۲. موقعیت اصلی و حقیقی نفس‌الآمر.....
۳۰۶.....	۳. موقعیت ذهنی و فراذهنی نفس‌الآمر.....
۳۰۹.....	۳-۱. نفس‌الآمر در موقعیت ذهنی.....
۳۱۳.....	۳-۲. نفس‌الآمر در موقعیت فراذهنی.....
۳۱۴.....	۳-۲-۱. نفس‌الآمر در موقعیت ماهوی.....
۳۱۸.....	۳-۲-۲. نفس‌الآمر در موقعیت وجودی.....
۳۱۸.....	۳-۲-۳. نفس‌الآمر در موقعیت عدمی.....
۳۲۴.....	۳-۲-۳-۱. نفس‌الآمر در موقعیت عدمی غیرامتناعی.....
۳۲۸.....	۳-۲-۳-۲. نفس‌الآمر در موقعیت عدمی امتناعی.....
۳۳۷.....	کتابنامه.....
۳۴۳.....	فهرست آیات.....
۳۴۵.....	نمایه.....
۳۴۹.....	نمایه موضوعی.....

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، و استقرار نظامی براساس ارزش‌های معنوی و احکام الهی در ایران، بار دیگر تفکر دینی به‌عنوان اندیشه‌ای امیدزاه، حیات‌بخش و مرقی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات اندیشه و حیاتی و ارزش‌های معنوی، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزی در آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مملکت‌ها و مکتب‌های بشرپرداخته و نظام‌های استوار بر آنها گردید.

بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم درباره رسالت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به مباحث فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رسوخ عظیم، و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های دینی، به‌منظور تبیین، عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین، و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری، اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی است، در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و پژوهشکده دانشنامه‌نگاری و مرکز

تفسیرهای گوناگون، بر این دشواری گواه است.

در مورد نفس‌الامر، گرچه تفسیرهای گوناگونی وجود دارد، و تبیین، تحلیل و بررسی این تفسیرها به نوشتارهای مستقل نیاز دارد و اثر حاضر در این راستا نگاشته شده است، با این وصف، از نظر سیر تاریخی، شاید بتوان گفت ریشه‌های آغازین این مسئله - به عنوان یک بحث مستقل - در ضمن سؤال و جوابی بین **محقق طوسی**^۱ و تلمیذشان **علامه حلی**^۲ شکل گرفت. **محقق طوسی** خود رساله مستقلی در این زمینه نگاشته است.^۳ اندیشمندان و حکیمان دیگر نیز به این مسئله توجه نموده‌اند و تفسیرهای گوناگونی از «نفس‌الامر» ارائه کرده‌اند. این نوشتار در صدد تبیین، تحلیل و بررسی مهم‌ترین تفسیرهایی است که حکمای اسلامی درباره نفس‌الامر مطرح کرده‌اند.

نظام منطقی و ساماندهی پژوهش حاضر، به این ترتیب است: فصل اول: مبادی تصویری و تصدیقی. فصل دوم: تفاسیر نفس‌الامر (تبیین تحلیلی و سپس سنجش و بررسی مهم‌ترین تفسیرها). فصل سوم: مطلق واقعیت (= واقعیت عام) (بیان فرجامین در آشکارسازی و تبیین نفس‌الامر).

حمد خدای نامحدود را که انسان را آفرید و به او قرآن و بیان را تعلیم بخشید، و صلوات و سلام بر خاتم پیامبران حضرت **محمد مصطفی** صلی الله علیه و آله، و جانشین بلافصل و امام برحق و جان او و پدر امامان حضرت **علی مرتضی** علیه السلام، و میوه و شادمانی قلب او، صاحب سر مستودع و مادر امامان حضرت **فاطمه زهرا** (س)، و دوازده امام و جانشین برحق او، که آل الله و حجت خدایند، و هادیان ما خاک‌نشینان عالم امکان به لقاء رب سبحان، که باب‌الله‌اند. شرط قدردانی و شکرگزاری است که در اینجا همه سروران و استادانی را که خوشه‌چین دانش و معرفت‌شان بوده‌ام و با راهنمایی و تذکار و تشویق خویش، در به ثمر رسیدن این نوشتار یاریم نمودند، ارج نهم و توجه

۱. ر.ک: حسن حسن‌زاده آملی؛ **شرح المیون فی شرح المیون**؛ ص ۵۹۳. ایشان علاوه بر طبع این رساله در این کتاب، تحقیقاتی بالارزش درباره «نفس‌الامر» ارائه کرده است که در مجموع تألیف دیگری در این موضوع محسوب می‌شود.

کریمانه‌شان را سپاس گویم. طرح آغازین و مستقل این مبحث بنیادین در رساله‌ای با راهنمایی و مشاوره دو اندیشمند و محقق فرزانه استاد بزرگوار حجت‌الاسلام والمسلمین آقای غلامرضا فیاضی و استاد بزرگوار آقای دکتر محمدحسین حشمت‌پور دام‌ظله‌ها به ساماندهی و انجام رسید و در سال ۱۳۸۱ هجری شمسی دفاع شد و زمینه‌ای برای تبیینات و تحقیقات و استکمالات گسترده‌تری گردید که بخشی از آنها در نوشتار حاضر ارائه شده است. در این راستا، حکیم متأله استاد بزرگوار آیت‌الله آقای علی عابدی شاه‌رودی دام‌ظله با هدایت‌های پدرانه و نوشتارهای محققانه و بیانات حکیمانه، مرا رهین لطف و محبت خویش ساخته نوشتار حاضر را کمال افزون‌تری بخشیدند. همچنین از رئیس فرهیخته و اندیشمند پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که زمینه و بستر مناسبی برای رشد، گسترش و ترویج حوزه‌های گوناگون تفکر اسلامی فراهم کرده است، سپاسگزاری نموده، توفیق افزون‌ترشان را از خدای متعال درخواست می‌نمایم.

امید است این کوشش، مقبول خدای مهربان و امام و مولایم حضرت بقیه‌الله صاحب‌الأمر والزمان *حجة بن الحسن المهدی* - عجل الله تعالی فرجه الشریف - قرار گیرد، و کاستی‌های آن جبران شود و به ثمر نشیند و معرفتی از آن بجوشد و دعای کیمیانظران، خردمندان، اندیشمندان و طالبان حقیقت را به ارمغان آورد، و سفر آخرت را توشه گردد.

میلاد با سعادت امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام

رجب المرجب ۱۴۳۳

محمدعلی اردستانی